

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

№ 1, 2013 [Назад](#) [Головна](#)

УДК 339.166.5

А. Г. Жарінова,

к. е. н., доцент, докторант Київського національного університету технологій та дизайну МОН України, м. Київ

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРИ ФОРМУВАННІ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

У статті викладено результати досліджень щодо обґрунтування структури та специфіки управління формуванням інтелектуального капіталу в умовах становлення економіки знань.

In the article the results of researches are expounded in relation to the ground of structure and specific of management forming of intellectual capital in the conditions of becoming of economy of knowledges.

Ключові слова інтелектуальний капітал, інтелектуальні активи, особистий інтелектуальний потенціал, знання, інновації.

Keywords intellectual capital, intellectual assets, personal intellectual potential, knowledge, innovations.

Постановка проблеми. Формування конкурентоспроможності інтелектуального капіталу в умовах становлення економіки знань на відміну від попередньої системи функціонально максимізує ефекти, забезпечує ефективність його експлуатації і включає чинники функціонування ринку праці, організації праці на рівні бізнесових структур та особистої мотивації носіїв людського потенціалу до його конвертації в капітал.

Невирішені частини проблеми. Розбудова економіки знань має стати національною метою для України XXI століття. Такий курс сприятиме утвердженню національного інтелектуального потенціалу нашої країни на гідному рівні та підвищенню її конкурентоспроможності у міжнародному просторі. В свою чергу інтелектуальний капітал повинен стати не лише надбанням кожного підприємства, але й турботою всієї держави.

Аналіз останніх досліджень. Більшість вітчизняних та зарубіжних вчених одним з найважливіших системних факторів підвищення конкурентоспроможності національної економіки вважають становлення інноваційної моделі розвитку суспільства, яка передбачає технологічну модернізацію національної економіки, зростання обсягів виробництва інноваційної продукції та формування інноваційної культури. Провідна роль у формуванні інноваційної моделі належить державі, її політиці щодо сприяння розвитку конкурентного середовища, забезпечення захисту інтелектуальної власності, стимулювання попиту на інновації, підтримки розвитку науки і освіти, підготовки кадрів за інноваційними напрямками, створення ефективної інноваційної інфраструктури.

Метою статті є обґрунтування ролі інтелектуального капіталу як фактору конкурентоспроможності при формуванні економіки знань

Виклад основного матеріалу. В Україні національна інноваційна система знаходиться на стадії становлення: створені та діють лише окремі її елементи. Дії уряду щодо здійснення інноваційної політики мають здебільшого декларативний та безсистемний характер, оскільки постійні зміни в органах влади перешкоджають проведенню послідовної політики в цьому напрямку, зумовлюють низьку ефективність її реалізації.

Оскільки Україна ще не вичерпала потенціал свого розвитку за рахунок екстенсивних факторів, та в зв'язку з тим, що за роки незалежності відбулися негативні структурні зміни в національній економіці, які характеризуються зниженням розвитку та занепадом високотехнологічних галузей, на даний час конкурентоспроможність країни забезпечують переважно такі чинники, як низька вартість робочої сили та існування попиту на експорт низькотехнологічних товарів. Проте даний напрям розвитку є тупиковим і веде до втрати державою економічної та національної безпеки.

Як свідчить досвід країн-лідерів рейтингових конкурентоспроможності, основним чинником, який дозволив їм зайняти такі позиції, є активна державна політика щодо впровадження інвестиційно-інноваційної моделі розвитку. Насамперед, це стосується стимулювання розвитку власного науково-технічного потенціалу, зокрема, шляхом збільшення витрат на науково-дослідну діяльність.

Частка витрат на інноваційні розробки в таких країнах як США, Франція, Німеччина, Велика Британія, Італія, Швеція, Фінляндія та Японія перевищує 3% від валового внутрішнього продукту [2]. При цьому в Японії, Південній Кореї та Тайвані, які, ще на початковому етапі реформування економіки, що характеризувався дуже низьким рівнем освіченості суспільства та відсутністю власного науково-технічного потенціалу, орієнтувались на «стратегію запозичень», частка витрат на наукові дослідження у 80-90-х рр. минулого століття щорічно зростала значно вищими темпами, ніж зростання самого ВВП. Як наслідок – кількість патентів, зареєстрованих цими країнами лише в США, збільшилась в десятки і навіть сотні разів. На даний час вони не лише імпортують та оперативно освоюють нові сучасні технології, але й самостійно створюють на їх основі нову конкурентоспроможну продукцію. Саме збільшення витрат на власні науково-технічні розробки з одночасним використанням зарубіжних, забезпечили структурні зміни в економіці названих країн, сприяли зростанню їх конкурентоспроможності [2].

Фінляндія, обравши курс на побудову інноваційного суспільства, не зменшувала, а збільшувала фінансування розвитку власної науки навіть у кризові роки, інколи - за рахунок зменшення інших статей державних витрат. За останні роки ця невелика держава увійшла до групи країн, що очолюють список за обсягами інвестицій у наукові дослідження, передбачаючи щорічно в бюджеті на науку та дослідження біля 2 млрд. євро [2]. Серед лідерів у світових рейтингах конкурентоспроможності за останні роки – Китай, який значну увагу приділяє створенню національної інноваційної системи. При цьому урядом країни здійснюються практичні заходи щодо підтримки розвитку власної науки, створення сприятливого інвестиційного клімату та запровадження ряду податкових пільг з метою залучення іноземного капіталу [2].

В Україні ж витрати на науку досягали 3% від валового внутрішнього продукту лише до 1991 р., коли вона входила до складу колишнього СРСР. За останні роки цей показник складає 0,4-0,5%, не дивлячись на те, що Законом України «Про інноваційну діяльність» передбачено відрахування до науково-дослідної сфери не менше, ніж 1,7% ВВП [8]. Проте виконання даного закону, як і більшості інших, прийнятих з метою розбудови національної інноваційної системи, на даний час ігнорується. Призупинено чинність або скасовано ряд окремих статей діючих законів, якими передбачалось стимулювання інноваційної діяльності шляхом встановлення податкових пільг (зокрема ст. 21 та 22 Закону України «Про інтелектуальну власність»). В новому Податковому кодексі механізм підтримки інноваційної діяльності взагалі не передбачений [7]. Перераховане вище зумовлює зниження інноваційної активності вітчизняних підприємств. Згідно даних Держстатслужби України за останні десять років має місце стійка тенденція до зменшення питомої ваги промислових підприємств, що впроваджували інновації [6]. В 2010 р. їх було лише 11,5% (менше рівня 2000 р. на 3,3%). Більшість інновацій, які сьогодні впроваджуються в Україні, створюють переваги лише на внутрішньому ринку, практично не змінюючи технологічний уклад та структуру економіки країни. Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової за досліджуваний період знизилась майже у 2 рази і в 2010 р. становила лише 3,8%, тоді як в країнах Євросоюзу вона складає 60, Південній Кореї – 65, Японії – 67, а в США – 78 відсотків і є основою їх конкурентоспроможності.

Частка інноваційної продукції залежить від здатності суспільства накопичувати знання та від вміння їх застосовувати, генерувати наукові ідеї, визначається патентною активністю на ринку інтелектуальної власності. Більшість країн пов'язують підвищення власної конкурентоспроможності з формуванням «суспільства

знань», зростанням чисельності науковців і підвищенням загального рівня освіченості населення, формуванням інноваційної культури. Зокрема, в Фінляндії, з метою реалізації стратегії випереджувального розвитку, у 80-х роках минулого століття було здійснено перехід від обов'язкової базової і середньої професійно-технічної до вищої професійної освіти, створено умови для безкоштовного її отримання. Це сприяло зростанню якості випускників, появі численного прошарку інтелектуалів, послужувало базою для модернізації власного виробництва та завоювання зовнішніх ринків [6]. Схожої політики на даний час дотримується Китай. Більш ніж півмільйона китайських студентів за підтримки урядових та неурядових структур Китаю, закордонної китайської діаспори та різних фондів навчаються (зокрема – організації інноваційної діяльності) в найбільших університетах світу. Кількість дипломованих спеціалістів у сфері інформаційних технологій в цій країні щороку зростає майже на 200 тис. осіб., що в 5 разів перевищує відповідний показник по Європі. Значні кошти держава виділила на реалізацію програм по створенню технопарків та бізнес-інкубаторів. З 2008 р. в країні діє Державна стратегічна програма по захисту прав інтелектуальної власності. Все перераховане вище сприяло суттєвому зростанню випуску високотехнологічної продукції (насамперед - електроніки, телекомунікаційного обладнання, комп'ютерів та офісної техніки), внаслідок чого починаючи з 2004 р. обсяги її експорту перевищують обсяги імпорту [3].

Україна за показниками кількості та питомої ваги фахівців з вищою освітою та студентів, що отримують дипломи наукових та інженерних спеціальностей, займає одне з провідних місць у світі. За оцінками Всесвітнього економічного форуму (згідно «Звіту про глобальну конкурентоспроможність 2010-2011») за показником покриття вищою освітою в 2010 р. Україна знаходилась на 8 сходинці (а за якістю математичної освіти - на 4) серед 139 країн світу. Про досить високий рівень інтелектуального капіталу України свідчить відведення їй в цьому рейтингу 37 місце. Проте за якістю системи навчання порівняно з 2010 роком наша держава втратила 7 позицій і посіла 56 місце, а в цілому за індексом глобальної конкурентоспроможності Україна перемістилась з 82 на 89 позицію, розташувшись перед Гамбією та Гондурасом. Це свідчить про те, що країна на даний час практично не використовує свій інтелектуальний потенціал, недостатньо є система захисту прав інтелектуальної власності, за рівнем якого Україна є лише 113-тою [1].

Інтелектуальний потенціал України — це частина її суспільства, діяльність якої спрямована на розв'язання теоретичних і практичних проблем розбудови держави, розвитку народного господарства та підвищення рівня життєдіяльності населення. В інтелектуальному потенціалі держави представлені різні верстви населення, однак основою є інтелігенція. Вона об'єктивно визначає особливості інтелектуального потенціалу, мету функціонування і перспективи.

Внаслідок зростання науково-технічного прогресу в інтелектуальному потенціалі держави відбуваються істотні зміни. Це зумовлено більш глибоким пізнанням законів розвитку природи й суспільства, зростанням рівня складності техніки, її технологічних процесів, збільшенням обсягу розумової праці та вимог до кваліфікації працюючих. Через це ускладнюється професійно-кваліфікаційна структура населення, яка бере участь у формуванні інтелектуального потенціалу. Нині його визначають не тільки спеціалісти із середньою та вищою освітою, а й робітники, селяни, праця яких має творчий характер, потребує відповідних знань і досить високого рівня освіченості.

Понад третину загального інтелектуального потенціалу України становлять працівники наукової сфери. Значна частина з них — працівники гуманітарних закладів, наукових інституцій. Визначальну роль у розвитку інтелектуального потенціалу України відіграє саме науковий потенціал. Вчені України спрямовують свої зусилля на виконання фундаментальних і прикладних (науково-дослідних та науково-конструкторських) робіт відповідно до потреб суспільства (рис. 1).

Загальний обсяг витратів на наукові дослідження й розробки як частка ВВП (наукоємність ВВП) протягом 2000-2011 рр. в Україні зменшився з 1,16% до 0,79% (рис 1). Для порівняння - у ЄС показник наукоємності ВВП у середньому складає 1,9%, у Фінляндії й Швеції - 3,7%, США й Німеччині - 2,7% [9].

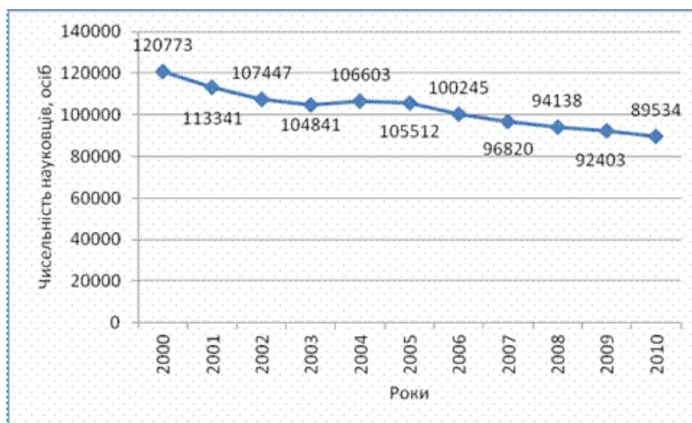

Рис. 1. Чисельність науковців в Україні у 2000-2011 рр.
[розраховано за 9]

Не дивлячись на суттєве збільшення у 2011 році порівняно з 2000 роком обсягів виконаних вітчизняними дослідниками наукових та науково-технічних робіт (в 8,3 разів зросли обсяги фундаментальних досліджень, в 7,6 рази - обсяги наданих науково-технічних послуг, в 4,5 рази - розробки, в 4,3 рази - прикладні дослідження), часто їх результати не знаходять кінцевого споживача і залишаються лише на папері.

За останні одинадцять років питома вага підприємств, які займалися інноваціями в нашій країні скоротилася з 18% у 2000 р. до 16,2% у 2011 р.; частка підприємств, що впроваджували інновації, зменшилася за цей же період з 14,8% до 12,8%. Починаючи з 2006 р. почала зменшуватися і частка власних коштів суб'єктів господарювання в загальному обсязі витрат на фінансування інноваційної діяльності. Найбільшого значення цей показник набув у 2005 р. (87,7%), проте вже у 2011 р. він становив лише 52,9%. Обсяг витратів на наукові дослідження й розробки з держбюджету склав в Україні минулого року лише 1,04% загальної суми витрат на фінансування інноваційної діяльності [9].

Відсутність правової та фінансової підтримки з боку держави зумовлює щорічне скорочення кількості винахідників, авторів промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій. При цьому майже 30% наукових розробок по багатьох передових напрямках науки українські вчені здійснюють на замовлення іноземців, без отримання на них авторських прав та значної частини прибутку. За дослідженнями керівника програми «President's MBA» М.Винницького, наша країна на даний час посідає четверте – п'яте місце у світі з надання послуг з аутсорсингу, а близько 80% програмних продуктів компанії «Microsoft» створено українськими програмістами. Наведені факти свідчать про те, що на даний час інтелектуальний капітал країни все більше використовується для нарощування потенціалу країн-конкурентів та про посилення загрози економічній безпеці України [9].

В 2010 р. створенням і використанням передових виробничих технологій, а також використанням раціоналізаторських пропозицій займалось 1694 підприємства та організації України.

Всього було створено 376 передових технологій (з яких лише 12,2% - принципово нові), використано 11687 раціоналізаторських пропозицій, авторами яких є 11484 чол. У січні – вересні 2011 р. наукові та науково-технічні роботи здійснювали 1174 організації і підприємства, чисельність працівників у яких становила 136045 осіб (у т.ч. 20847 докторів та кандидатів наук), що на 4,3% менше відповідного періоду 2010 р. Всього за роки незалежності чисельність науковців в Україні зменшилась в 3,3 рази, що є гальмуючим фактором в становленні національної інноваційної системи. Адаже інноваційний розвиток будь-якої держави ґрунтується на накопиченні інтелектуального потенціалу, його використанні при створенні нових технологій, товарів і послуг, що дозволяє прискорити економічний розвиток суспільства, підвищити конкурентоспроможність як окремих підприємств, так і народного господарства в цілому [9]. До базових засад формування інноваційного суспільства слід також віднести необхідність підвищення знань в сфері інноватики усіх керівників та спеціалістів (шляхом створення системи безперервного навчання і підвищення кваліфікації кадрів), забезпечення підготовки висококваліфікованих і високоінтелектуальних спеціалістів - менеджерів з інноваційної діяльності.

В Росії на даний час підготовку фахівців з інноватики здійснюють 80 вузів, при Санкт-Петербурзькому державному політехнічному університеті створено Інститут інноватики.

В Україні така практика не отримала поширення. Ряд навчальних закладів, які започаткували підготовку фахівців з менеджменту інноваційної діяльності зіштовхнулись з такими проблемами, як обмеженість відповідної навчально-методичної та наукової літератури, необхідної для підготовки кваліфікованих фахівців з

управління інноваційною діяльністю, відсутність необхідних базових інноваційних підприємств для проходження практики та недостатній рівень взаємодії між вищими навчальними закладами і науковими установами НАН України, галузевих академії наук.

В країнах, де побудова «суспільства знань» є державним пріоритетом, поширеним є співробітництво вищих учбових закладів з передовими підприємствами, що реалізують інноваційні проекти. Зокрема, в Фінляндії результатом їх спільної діяльності є розробка навчальних програм, видання підручників і монографій з інноваційних технологій. Кооперація освітянської науки з виробництвом здійснюється за допомогою університетських інноваційних центрів, центрів трансферу технологій та інших складових інноваційної інфраструктури. Більшість дослідників вважають Фінляндію світовим лідером у сфері формування інноваційної інфраструктури, а сильними сторонами її інноваційної системи називають: тісну співпрацю університетів та приватного сектора, наявність ринку венчурного капіталу, ефективне функціонування 5 наукових центрів (кластерів), які створені за основними стратегічними напрямками розвитку фінського суспільства і забезпечують координацію дослідницької діяльності за цими напрямками як в країні, так і за її межами.

З метою створення інноваційної інфраструктури, здатної забезпечити ефективне використання вітчизняного інтелектуального капіталу, підвищення рівня інноваційності та конкурентоспроможності національної економіки, було прийнято Державну цільову економічну програму «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 14.05.2008 р. №447) [5]. Проте дана програма, як і більшість інших прийнятих Верховною Радою України чи затверджених Кабінетом Міністрів України документів, що регламентують інноваційну діяльність, не виконуються. Серед причин, що озвучуються урядом – відсутність необхідних обсягів фінансування. Проте, на нашу думку, причина полягає у нерозумінні високопосадовцями пріоритетності даного напрямку розвитку суспільства.

Висновки. Виходячи з досвіду країн, що досягли високого рівня конкурентоспроможності національних економік за рахунок впровадження інноваційної моделі розвитку та результатів аналізу можливостей і діяльності нашої держави в цьому напрямку, можна зробити наступні висновки. В Україні існують реальні передумови для переходу на інноваційний шлях розвитку. Насамперед, це високий рівень освіченості населення, досить потужний науково-технологічний потенціал та інтелектуальний капітал, представлений великою кількістю науковців з напрацьованим багажем передових унікальних методик за окремими напрямками, а також методологічних підходів та методів для прискорення інноваційного розвитку економіки.

Наявність 14 чинних на даний час законодавчих актів та більше 100 нормативно-правових урядових і відомчих документів, що регламентують інноваційну діяльність, свідчить про те, що базове правове поле для регулювання даної діяльності практично сформоване. Хоча велика кількість документів з цього напрямку, прийнятих на рівні Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України робить нормативно-правову базу дещо суперечливою. Основними причинами відсутності дієвих кроків щодо становлення національної інноваційної системи, є несприйняття того факту, що безупинний економічний розвиток країни, зростання рівня її конкурентоспроможності можливі лише за умови переходу до інноваційної моделі розвитку; вузьке розуміння сутності інноваційної активності; недостатній рівень фінансування наукових досліджень; низька виконавча дисципліна міністерств і відомств; відсутність належного контролю з боку виконавчої влади усіх рівнів та ін.

Зростання ролі інформації та знань у виробничих процесах ставить у пряму залежність економічний прогрес і суспільний розвиток від суцільної інтелектуалізації життя населення. Інтелектуальна діяльність стає головною умовою економічного поступу, а інтелектуальний капітал – найважливішим та найціннішим ресурсом для досягнення цієї мети. Забезпечення конкурентоспроможної економіки неможливе без розуміння специфіки постіндустріального бізнесу, без усвідомлення ролі інтелектуального капіталу і оволодіння навиками управління ним.

Величину інтелектуального капіталу як фактора конкурентоспроможності при формуванні вітчизняної економіки знань можна характеризувати такими показниками:

- інноваційність країни — загальна величина науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), їхня частка у ВВП;
- кількість науково-технічних публікацій;
- витрати на дослідження та їхня частка у ВВП;
- створення знань з комерційним потенціалом (витрати на прикладні НДДКР та їхня частка у ВВП);
- кількість патентів, зареєстрованих у трійці патентних сімей (Європа, США, Японія), в розрахунку на один мільйон населення;
- коефіцієнт винахідливості населення;
- місткість ринку знань і динаміка міжнародного обміну знаннями — частка національних НДДКР, фінансованих з-за кордону;
- міжнародна співпраця у сфері науки та високих технологій;
- кількість іноземних студентів які навчаються у національних ВНЗ;
- частка венчурного фінансування у ВВП;
- якість людського капіталу — показники системи освіти, охорони здоров'я, частка науковців у загальній кількості зайнятих;
- міграція висококваліфікованих працівників;
- рівень розвинутості національної інформаційної інфраструктури — інформаційно-комп'ютерних і телекомунікаційних технологій тощо.

У системі заходів щодо формування вітчизняної економіки знань залишаються актуальними питання, пов'язані зі створенням реального ринку інтелектуальної власності, створення механізмів передачі технологій, готових до застосування, законодавчого захисту прав ІВ, що у свою чергу, не дозволяє ефективно використовувати в активному господарському обігу результати інтелектуальної діяльності і опиратися на них як на ключовий компонент економічного зростання і міжнародного обміну [2]. Ці заходи мають сприяти підвищенню конкурентоспроможності продукції на міжнародному і внутрішньому ринках, забезпеченню національної економічної безпеки.

Формування конкурентоспроможності інтелектуального капіталу в умовах становлення економіки знань на відміну від попередньої системи функціонально максимізує ефекти, забезпечує ефективність його експлуатації і включає чинники функціонування ринку праці, організації праці на рівні бізнесових структур та особистої мотивації носіїв людського потенціалу до його конвертації в капітал.

Розбудова економіки знань має стати національною метою для України XXI століття. Такий курс сприятиме утвердженню національного інтелектуального потенціалу нашої країни на гідному рівні та підвищенню її конкурентоспроможності у міжнародному просторі. В свою чергу інтелектуальний капітал повинен стати не лише надбанням кожного підприємства, але й турботою всієї держави.

Література

1. Всемирная организация интеллектуальной собственности назвала мировые центры инноваций: доклад Всемирной организации интеллектуальной собственности, 2007 г.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/state/2007/08/17/1369>.
2. Гавкалова Н. Л. Формування та використання інтелектуального капіталу: наукове видання: [Текст] / Н. Л. Гавкалова, Н. С. Маркова. – Х.: ХНЕУ, 2006. – 250 с.
3. Геєць В. Економіка знань та перспективи її розвитку для України: [Текст] / В. Геєць; [НАН України. Ін-т екон. прогнозів.]. – К., 2005. – 425 с.
4. Геєць В. Характер перехідних процесів до економіки знань: [Текст] / В. Геєць // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 4–14.
5. Збірник законодавчих актів України з питань інтелектуальної власності: [Текст] / уклад.: В. О. Жаров і Н. В. Максимова; [за ред. М. В. Паладія]. – К.: Альфа-ПК, 2006. – 434 с.
6. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: [стат. зб.] / Державний комітет статистики України; [відп. за випуск І. В. Калачова]. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2007. – 361 с.
7. Податковий кодекс України, прийнятий Верховною Радою України від 2 грудня 2010 року № 2756-IV, зі змінами та доповненнями.
8. Про інноваційну діяльність: [Текст]: Закон України від 4.07.2002 № 40-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – С. 267.
9. Статистична інформація [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2013р.

ТОВ "ДКС Центр"